

Μακεδονικά

Τόμ. 37 (2008)

Οι αθλητικοί αγώνες της Αρχαίας Μακεδονίας

Ευάγγελος Αλμπανίδης, Αθανάσιος Αναστασίου,
Κωνσταντίνος Σχοινάς, Ιωάννης Μουρατίδης

doi: [10.12681/makedonika.44](https://doi.org/10.12681/makedonika.44)

Copyright © 2014, Ευάγγελος Αλμπανίδης, Αθανάσιος Αναστασίου,
Κωνσταντίνος Σχοινάς, Ιωάννης Μουρατίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Αλμπανίδης Ε., Αναστασίου Α., Σχοινάς Κ., & Μουρατίδης Ι. (2011). Οι αθλητικοί αγώνες της Αρχαίας Μακεδονίας. *Μακεδονικά*, 37, 1–20. <https://doi.org/10.12681/makedonika.44>

ΟΙ ΑΘΛΗΤΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Εισαγωγή

Είναι ιδιαίτερα σημαντικό το γεγονός ότι οι αθλητικές δραστηριότητες του αρχαιοελληνικού κόσμου δεν ηττήθηκαν από τον χρόνο και παραμένουν στην πρώτη γραμμή του ενδιαφέροντος των σύγχρονων ανθρώπων. Αποτελεί αδιάψευστο γεγονός ότι ο αρχαίος ελληνικός κόσμος έδειξε ξεχωριστό ενδιαφέρον για την άσκηση, την υγεία και τη σωματική ευρωστία και αυτό διότι τόσο ο αθλητισμός όσο και η φυσική αγωγή έδωσαν στον αρχαιοελληνικό κόσμο χαρακτήρα νεανικό, δυνατό και υπέρμετρα όμορφο. Αποτέλεσμα του ενδιαφέροντος αυτού ήταν οι αρχαίοι Έλληνες να λατρεύουν τη σωματική προσπάθεια και τον ανταγωνισμό όσο κανείς άλλος λαός. Όπου κι αν έφθασαν, στις αποικίες ή στα απομακρυσμένα ελληνιστικά βασίλεια, πήραν μαζί τους την αγάπη για αγωγή και παιδεία. Έκτισαν γυμνάσια προκειμένου να ασκούνται και ίδρυσαν αγώνες για να αθλούνται και να τονίζουν τη διαφορετικότητά τους¹. Στον ελληνόφωνο κόσμο της αρχαιότητας δεν μπορούσε να υπάρξει πόλη χωρίς τον δικό της χώρο άσκησης, το γυμνάσιο, ούτε οικισμός χωρίς τη δική του παλαιόστρα². Κάθε πόλη που σεβόταν τον εαυτό της διοργάνωνε αγώνες και αθλοθετούσε τα έπαθλα.

Από τη συγκέντρωση και επεξεργασία των γραμματειακών πηγών, των επιγραφικών και νομισματικών δεδομένων, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η άθληση αποτελούσε σημαντικό κομμάτι του πολιτιστικού βίου της Μακεδονίας ιδιαίτερα κατά τους ελληνιστικούς και αυτοκρατορικούς χρόνους. Η ανασκαφική δραστηριότητα στην περιοχή της Μακεδονίας είχε ως αποτέλεσμα να έλθουν στο φως δύο μοναδικά επιγραφικά κείμενα που προσφέρουν

1. Σχετικά με τα γυμνάσια του ελληνικού κόσμου βλ. J. Oehler, «Gymnasium», *RE* VII (1912) 2005-2008· J. Delorme, *Gymnasion. Étude sur les monuments consacrés à l'éducation et Grèce*, Paris 1960· C. Forbes, *Greek Physical Education*, New York 1971, σ. 179 σημ. 1. Η εξάπλωση του ελληνισμού στην Ασία είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση του αριθμού των γυμνασίων: P. Gauthier, «Notes sur le rôle du gymnase dans les cités hellénistiques», in: M. Wörle & P. Zanker, *Stadt und Bürgerbild im Hellenismus*, Kolloquium, München 1993, σσ. 1-11· E. Mango, «Bankette in hellenistisches Gymnasium», *Das hellenistische Gymnasium*, Berlin 2004, σσ. 273-311· B. Legras, *Πολιτισμός και Εκπαίδευση στον αρχαίο ελληνικό κόσμο, 8ος αι. π.Χ. - 4ος αι. μ.Χ.*, Αθήνα 2005, σ. 175, με χάρτες όπου καταδεικνύεται η εξάπλωση των γυμνασίων.

2. Τόσο μεγάλη ήταν η σημασία του γυμνασίου στη ζωή της πόλης που είναι εύλογη η δυσκολία του Πανσανία να κατατάξει μεταξύ των πόλεων τους Πανοπείς, οι οποίοι στερούνταν γυμνασίου· Πανσανίας, *Φωικά* 4.1.

πλήθος πληροφοριών για τον τρόπο διοίκησης και οργάνωσης του αρχαιοελληνικού γυμνασίου αλλά και για τον εκπαιδευτικό χαρακτήρα του θεσμού της εφηβείας. Πρόκειται για τον γυμνασιαρχικό νόμο της Βέροιας³ και τον εφηβαρχικό νόμο της Αμφίπολης⁴. Έτσι επιβεβαιώνεται ότι οι ελληνικοί αθλητικοί θεσμοί της γυμνασιαρχίας και της εφηβείας υιοθετήθηκαν από τις μακεδονικές πόλεις⁵ και ότι το γυμνάσιο αποτελούσε και στην περιοχή αυτή ένα βασικό ίδρυμα το οποίο συνέβαλλε ουσιαστικά στη σωματική άσκηση των εφήβων, τη στρατιωτική τους προετοιμασία, την κοινωνικοποίηση και τη γενικότερη εκπαίδευσή τους⁶.

Η παρουσία Μακεδόνων αθλητών και μάλιστα των βασιλέων τους στους καταλόγους των ολυμπιονικών αποδεικνύει τη σημασία που προσέδιδαν οι Μακεδόνες στους Ολυμπιακούς Αγώνες. Οι Μακεδόνες είχαν τη δυνατότητα να συμμετέχουν όχι μόνο στους αρχαίους Ολυμπιακούς Αγώνες αλλά και σε άλλους πανελλήνιους αγώνες στο πλαίσιο της επιθυμίας να συμμετέχουν στα δρώμενα των πανελλήνιων θρησκευτικών κέντρων⁷. Από τις

3. J. M. R. Cormack, «The Gymnasiarchic Law of Beroea», *Αρχαία Μακεδονία 2. Ανακονώσεις κατά το Β' Διεθνές Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 19-24 Αυγούστου 1973*, Θεσσαλονίκη, I.M.X.A., 1977, σσ. 139-150· Ph. Gauthier – M. B. Hatzopoulos, *La Loi Gymnasiarchique de Beroia* [Μελετήματα 16], Αθήνα 1993· W. Decker, «Ο νόμος των γυμνασιαρχών στην αρχαία Ελλάδα», «*Ηθική στα Σπορ*», *Πρακτικά 2ου Συνεδρίου Αθλητικού Δικαίου*, Αθήνα 1993, σσ. 47-52.

4. Κ. Λαζαρίδη, «Το γυμνάσιο της Αμφίπολης. Πόλις και χώρα στην αρχαία Μακεδονία και Θράκη», *ΠΑΕ* (1990) 241-259· η ίδια, «Το γυμνάσιο της αρχαίας Αμφίπολης», *ΑΕΜΘ* I (1987) 313-319. Η εισαγωγή του νόμου παρουσιάζεται από τους Gauthier – Hatzopoulos, *ό.π.*, σσ. 161-162 σημ. 3.

5. Ενδεικτικά για τον θεσμό της εφηβείας βλ. για Καλίνδονα: M. B. Hatzopoulos-Loukopoulou, *Recherches sur les marches orientales des Téménides* [Μελετήματα 11], Αθήνα 1992· Στύβερρα: F. Papazoglou, «Les stèles éphébiques de Styberra», *Chiron* 18 (1988) 232-270· Βέροια: *Bullépigr* (1914), αρ. 358· *Bullépigr* (1973), αρ. 273· Έδεσσα: J. M. R. Cormack, «Inscriptions from Macedonia», *BSA* 58 (1963) 9-22· Θάσος: Ch. Dunant – J. Pouilloux, *Recherches sur l'histoire et les cultes de Thasos, II. De 196 avant J.-C. jusqu'à la fin de l'Antiquité*, Paris 1958, σ. 261. Ενδεικτικά για την εδραίωση του θεσμού της γυμνασιαρχίας: Θεσσαλονίκη: IG X₂, 1,4. IG X₂, 1,241. IG X₂, 1,135· Σίρρις: M. Δήμιτσας, *Η Μακεδονία εν λίθους φθεγγομένοις και μνημείοις σωζόμενοις*, Αθήναι 1896, σσ. 811, 812· Λητή: *BSA* 23 (1918-1919) 72-81, αρ. 7· Θάσος: IG XII, 458 και 459· Αμφίπολη: *ΠΑΕ* (1982) 46-47, Έργο (1985) 17· Βέροια: Δ-Μακεδονία, 63-64.

6. Για τη συμβολή του γυμνασίου στη γενικότερη αγωγή βλέπε: Oehler, *ό.π.*· Κ. Μπουραζέλης, «Ελληνιστικό Γυμνάσιο και Πνευματική Αγωγή», *Πρακτικά Συνεδρίου «Ελληνικά Ιστορικά Εκπαιδευτήρια στη Μεσόγειο»*, Χίος 2002, σσ. 38-47· A. Mehl, «Erziehung zum Hellenen – Erziehung zum Weltbürger. Bemerkungen zum Gymnasion im hellenistischen Osten», *Nikephoros* 5 (1992) 60-72· E. Αλμπανίδης, *Ιστορία της Άθλησης στον αρχαίο ελληνικό κόσμο*, Θεσσαλονίκη 2004, σσ. 215-229.

7. Σχετικά με την παρουσία των Μακεδόνων στα πανελλήνια θρησκευτικά κέντρα βλ. M. Mari, *Al di là dell'Olimpo. Macedoni e grandi santuari della Grecia dall'età arcaica al primo ellenismo* [Μελετήματα 34], Αθήνα 2002. Για τις σχέσεις Ελλήνων και Μακεδόνων βλ.: I. K. Ξυδόπουλος, *Κοινωνικές και πολιτιστικές σχέσεις των Μακεδόνων και των*

πηγές προκύπτει ότι στους αρχαίους Ολυμπιακούς Αγώνες συμμετείχαν οι βασιλείς της Μακεδονίας Αλέξανδρος Α'⁸, Αρχέλαος⁹ και Φίλιππος Β'¹⁰. Το ενδιαφέρον όμως για συμμετοχή στους αρχαίους Ολυμπιακούς Αγώνες δεν περιορίστηκε μόνο στους Μακεδόνες βασιλείς αλλά επεκτάθηκε και πέρα από το βασιλικό περιβάλλον. Ενδιαφέρουσα κρίνεται μια μαρτυρία, η οποία είναι η μοναδική μέχρι τον 4ο αι. π.Χ., όπου κάποιος Κρίτων ή Κλίτων¹¹ φέρεται ως νικητής του σταδίου δρόμου το 328 π.Χ. Μακεδόνες νικητές εντοπίζονται επίσης και σε άλλους πανελλήνιους ή τοπικούς αγώνες του ελληνικού κόσμου¹². Η άποψη που διατυπώθηκε, ότι η συμμετοχή Μακεδόνων σε πανελλήνιους αγώνες ήταν απόρροια της πολιτικής τους επιρροής στη νότια Ελλάδα δεν ευσταθεί¹³. Οι αρχαίοι Ολυμπιακοί Αγώνες ήταν ένας πανελλήνιος θεσμός που ενέπνεε σεβασμό· έτσι, κάθε ενέργεια αναγκαστικής εισδοχής θα έπληττε την πολιτική των Μακεδόνων με ολέθρια αποτελέσματα για τη μακεδονική πολιτική στη νότια Ελλάδα¹⁴.

Σκοπός της μελέτης αυτής είναι η συλλογή και επεξεργασία στοιχείων που αφορούν στην αρχή και την εξέλιξη των αθλητικών αγώνων που τελούνταν στην αρχαία Μακεδονία μέχρι το τέλος της αυτοκρατορικής περιόδου.

άλλων Ελλήνων [Μακεδονική Βιβλιοθήκη, αρ. 96], Θεσσαλονίκη, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 2006, σ. 100.

8. Ηρόδοτος, *Ιστορία*, 5.22· επίσης βλ. Α. Β. Δασκαλάκης, *Ο Ελληνισμός της αρχαίας Μακεδονίας*, Αθήναι 1960, σσ. 270-285· Ξυδόπουλος, *ό.π.*, σ. 52 σημ. 86· István Kertész, «When did Alexander I visit Olympia?», *Nikephoros* 18 (2005) 115-126· Γ. Κ. Μάλλιος, *Μακεδόνων άλλα – Ολυμπιονίκες και νικητές στους πανελλήνιους αγώνες της αρχαίας Ελλάδας*, Αθήνα 2004, σσ. 48-50.

9. Η πληροφορία προέρχεται από τον Σολίνο (Gaius Iulius Sallustius) 9.16 και γίνεται αποδεκτή και από τον L. Moretti, *Olympionikai. I vincitori negli antichi agoni Olimpici*, Roma 1957, αρ. 349· Μάλλιος, *ό.π.*, σσ. 56-58.

10. Ο Φίλιππος Β' συμμετείχε στους αρχαίους Ολυμπιακούς Αγώνες και συγκεκριμένα στο αγώνισμα της αρματοδρομίας. Σχετικά με τις επιτυχίες των αρμάτων του προβλ. Πλούταρχος, *Αλέξ.* 3.8, και 4.9. Οι συμμετοχές του Μακεδόνα βασιλέα καταγράφονται και από τον Moretti, *ό.π.*, αρ. 434 (356 B.C.), 439 (352 B.C.), 445 (348 B.C.)· Μάλλιος, *ό.π.*, σσ. 58-60.

11. P. Oxy. 12V, 14-16. Βλ. Moretti, *ό.π.*, αρ. 463· A. Tataki, *Macedonians abroad. A Contribution to the Prosopography of Ancient Macedonia* [Μελετήματα 26], Αθήνα 1998, σ. 64· Μάλλιος, *ό.π.*, σ. 61.

12. Ι. Τουλουμάκος, «Εξωπολιτιστικές σχέσεις Μακεδόνων και νοτίων Ελλήνων κατά την ελληνιστική και αυτοκρατορική εποχή», *Ανακρινώσεις κατά το 5ο Διεθνές Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 10-15 Οκτωβρίου 1989*, τ. III, Θεσσαλονίκη, Ι.Μ.Χ.Α., 1993, σσ. 1517-1538· Μ. Τιβέριος, *Μακεδόνες και Παναθήναια*, Αθήνα 2000· Ι. Ξυδόπουλος – Α. Αναστασίου, «Μακεδόνες Βασιλείς και Ολυμπιακοί Αγώνες», Ε. Αλμπανίδης (εκδ.), «*Αρχαίοι και Σύγχρονοι Ολυμπιακοί Αγώνες: Η πολιτική και Πολιτιστική τους διάσταση*», *Πρακτικά 8ου Διεθνούς Συνεδρίου Ευρωπαϊκής Εταιρείας Ιστορικών Φυσικής Αγωγής, Κομοτηνή 25-28 Σεπτ. 2003*, Κομοτηνή 2004, σσ. 57-61· Μάλλιος, *ό.π.*, σσ. 161-173.

13. E. Badian, «Greeks and Macedonians», στο B. Barr-Sharrar, & E. N. Borza (eds.), *Macedonia and Greece in Late Classical and Early Hellenistic Times*, Washington 1982, σ. 38.

14. Ξυδόπουλος, *ό.π.*, σ. 101.

Η διερεύνηση των αθλητικών αγώνων θα μας επιτρέψει να καταγράψουμε την αθλητική ιστορία του τόπου, ενώ θα μας βοηθήσει επίσης στην καλύτερη και βαθύτερη κατανόηση των κοινωνικών και πολιτιστικών σχέσεων της περιοχής με τα μεγάλα κέντρα του νότιου ελλαδικού χώρου καθώς και τους δεσμούς των μακεδονικών πόλεων με τα κέντρα της ρωμαϊκής εξουσίας. Ως πηγές χρησιμοποιήθηκαν γραμματειακές μαρτυρίες, νομίσματα και κυρίως επιγραφικά δεδομένα.

Αγώνες στη Μακεδονία κατά τους προχριστιανικούς αιώνες

Μετά τον 8ο π.Χ. αι. ένας σημαντικός αριθμός αγώνων γεννήθηκε όχι μόνο στον κυρίως ελλαδικό αλλά και στον ευρύτερα ελληνικό κόσμο. Οι Έλληνες οργάνωναν αγώνες για διάφορους λόγους, κυρίως όμως για να λατρεύουν τους θεούς τους ή για να τιμήσουν τους νεκρούς ήρωές τους¹⁵.

Αμφίπολη. Οι Αμφιπολίτες τιμούσαν ως οικιστή της πόλης τον Λακεδαιμόνιο Βρασίδα. Ο Θουκυδίδης¹⁶ μας πληροφορεί πως μετά τον θάνατο του Βρασίδα, το 422 π.Χ., οι Αμφιπολίτες κατέστρεψαν τα *Αγνώνεια οικοδομήματα* και τίμησαν τον νεκρό σαν ήρωα και οικιστή της πόλης τους με ετήσιους αγώνες και θυσίες¹⁷. Μπροστά στην αγορά της πόλης όπου κηδεύτηκε ο Βρασίδας υψώθηκε το επιτύμβιο μνημείο του και στο σημείο αυτό οργάνωνταν οι θυσίες και οι ετήσιοι αγώνες με την επωνυμία *Βρασίδεια*¹⁸.

Στην Αμφίπολη τελούνταν επίσης ετήσιοι αγώνες προς τιμή της μεγάλης γυναικείας θεότητας Αρτέμιδος Ταυροπόλου ή Βραυρωνίας¹⁹. Πιθανότατα στο ιερό της Ταυροπούλου Αρτέμιδος είχε ανατεθεί και το μνημείο του εταίρου του Αντίγονος Κάλλα ο οποίος, σύμφωνα με επιγραφή, στέφθηκε νικητής στον *ολίτη δρόμο* σε επινίκιους αγώνες που οργάνωσε ο Μ. Αλέξανδρος στην Τύρο το 332 π.Χ.²⁰.

Στην Αμφίπολη ο Ρωμαίος στρατηγός Αιμίλιος Παύλος οργάνωσε με-

15. H. Berve, «Vom agonalen Geist der Griechen», *Gestaltende Kräfte der Antike*, München 1966· I. Weiler, *Der Agon im Mythos. Zur Einstellung der Griechen zum Wettkampf*, Darmstadt 1974.

16. Θουκυδίδης, V.11.1: *μετά δε ταῦτα τὸν Βρασίδαν οἱ ξύμμαχοι πάντες ξὺν ὅπλοις ἐπισπόμενοι δημοσίᾳ ἔθανσαν.....περιείρξαντες αὐτοῦ τὸ μνημεῖον ὡς ἥρωί τε ἐντέμνουσι καὶ τιμὰς δεδώκασιν ἁγῶνας καὶ ἐτησίους θυσίας...*

17. Σχετικά με την απόδοση τιμών και λατρείας προς ήρωες και οικιστές βλ. Ηρόδοτος, *Ιστορία*, VI.38.1· E. Kearns, «Between God and Man: Status and Function of Heroes and their Sanctuaries», A. Schachter (eds.), *Le sanctuaire grec (Fondation Hardt: Entretiens XXXVII, Vandoeuvres 1992)*, σσ. 65-107· W. Leschhorn, *Gründer der Stadt, Palingenesia*, vol. XX, Stuttgart 1984· I. Malkin, *Religion and Colonization in Ancient Greece*, Leiden 1987, σ. 189 κ.ε.

18. Δ. Λαζαρίδης, *Αμφίπολις και Αργίλος*, Αθήναι 1972, σσ. 44, 59· πρβλ. Ε. Πανλίνης, *Ιστορία της Γυμναστικής*, Αθήναι 1927, σ. 202.

19. Δ. Λαζαρίδης, *ό.π.*, σ. 44.

20. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, «Μελέται», *ΑΔ* 26 (1971) 120-127.

γάλους αγώνες ελληνικού τύπου με αθλητές απ' όλη την Ελλάδα με την ευκαιρία της κατάκτησης της Μακεδονίας το 167 π.Χ.²¹. Οι αγώνες όμως αυτοί ήταν ευκαιριακοί, με αφορμή την κατάκτηση και δεν διοργανώθηκαν άλλη φορά.

Θάσος. Ο Ηρακλής ήταν ο σημαντικότερος θεός της Θάσου και προστάτης της πόλης²². Σύμφωνα με την παράδοση²³, η λατρεία του Ηρακλή ήλθε στη Θάσο από τους Φοίνικες και έτσι, αρχικά, λατρευόταν στο νησί ο Ηρακλής των Τυρίων, ενώ μεταγενέστερα ο Ηρακλής, ο γιος του Αμφιτρύωνα²⁴. Προς τιμήν του Ηρακλή είχε κτισθεί ιερό, το Ηράκλειο, όπου διοργανώνονταν θυσίες και τελετές προς τιμήν του.

Ο εκμισθωτής του κήπου (ιερού) του Ηρακλή ήταν υπεύθυνος του χώρου λατρείας, ετοίμαζε τα υλικά της λατρείας, έκανε την *ενάτευση* και οργάνωνε αγώνες, τα *Ηράκλεια*, οι οποίοι περιελάμβαναν σύμφωνα με επιγραφή αγώνα *ευταξίας*²⁵. Τα *Ηράκλεια* είχαν στρατιωτική χροιά μιας και ο *ευταξίας αγών* ήταν αγώνας στρατιωτικής πειθαρχίας και άμεσα συνδεδεμένος με το γυμνάσιο²⁶. Δεν ξέρουμε ποιοι ακριβώς συμμετείχαν, αλλά οι συμμετέχοντες ονομάζονταν *τάξεις* και πιθανότατα κάθε τάξη αντιπροσώπευε νεοσυλλέκτους εφήβους. Κατά τον ιερό νόμο της λατρείας του Ηρακλή, από τα *Ηράκλεια* αποκλείονταν οι γυναίκες²⁷, ενώ σύμφωνα με επιγραφή που βρέθηκε κοντά στο Ηράκλειο θεωρείται σχεδόν βέβαιο ότι στα *Ηράκλεια* συμπεριλαμβάνονταν και αγώνες *λαμπαδηδρομίας*.

Τα «Ολύμπια» της Μακεδονίας. Στην αρχαία Μακεδονία κατά τους προχριστιανικούς αιώνες οι σημαντικότεροι αγώνες ήταν τα *Ολύμπια* τα οποία ίδρυσε ο βασιλιάς Αρχέλαος προς τιμήν του Ολύμπιου Δία και των Μουσών²⁸. Ο Αρχέλαος ήταν σταθερά προσανατολισμένος προς τη νότιο Ελλάδα. Ήταν ένας ιδιαίτερα δραστήριος πολιτικά και διπλωματικά άνδρας, ο οποίος αναμόρφωσε την πολιτική και στρατιωτική δομή της χώρας

21. *Λίβιος* XLV.32.8.

22. IG XII 8, 356.

23. Ηρόδοτος, *Ιστορία*, II.44.

24. Πανσανίας, *Ηλειακά*, I.12.13.

25. M. Launey, *Le sanctuaire et le culte d'Héraklès à Thasos*, Paris 1944, σ. 281: «...ὥστε τῇ τάξει τῇ νικώσῃ τούτους ἔχειν ἄθλον διδόναι εἰς τὸν εὐταξίας ἀγῶνα».

26. N. Crowther, «Euexia, Eutaxia, Philoponia: Three Contests of the Greek Gymnasium», *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 85 (1991) 301-304.

27. Launey, *ό.π.*, σ. 46. Γενικά για τον αποκλεισμό των γυναικών από τις τελετές λατρείας του Ηρακλή βλ. J. Mouratidis, «Heracles at Olympia and the Exclusion of Women from the Ancient Olympic Games», *JSH* 11:3 (1984) 41-55.

28. *Διόδωρος Σικελιώτης* XVII.16.3-4· *Δίων Χρυσόστομος* 39.2.2, 46.17.16· *Αρριανός*, *Ανάβ.*, I.11.1: Ταῦτα δὲ διαπραξάμενος ἐπανῆλθεν εἰς Μακεδονίαν καὶ τῷ τε Διὶ τῷ Ὀλυμπίῳ τὴν θυσίαν τὴν ἀπ' Ἀρχελαίου ἔτι καθεστῶσαν ἔθυσσε καὶ τὸν ἀγῶνα ἐν Αἰγαῖς διέθηκε τὰ Ὀλύμπια οἱ δὲ καὶ ταῖς Μούσαις λέγουσιν ὅτι ἀγῶνα ἐποίησε.

του. Συνήψε μακρόχρονη συμφωνία με την Αθήνα εκμεταλλευόμενος την παρακμή των άλλων ελληνικών πόλεων μετά τον Πελοποννησιακό πόλεμο. Για την προώθηση της ξυλείας και για άλλες υπηρεσίες του οι Αθηναίοι τίμησαν τον Αρχέλαο, όπως και πριν εβδομήντα χρόνια τον Αλέξανδρο Ι, ως *πρόξενο και ευεργέτη*²⁹. Ο Αρχέλαος, αξίζει να επισημανθεί, ότι εντατικοποίησε τις προσπάθειες των προηγούμενων Μακεδόνων βασιλέων σχετικά με την καλλιέργεια του ελληνικού πολιτισμού και των ελληνικών γραμμάτων στη Μακεδονία. Επεχείρησε επίσης την προώθηση και διείσδυση των νοτιο-ελληνικών προτύπων στη χώρα του. Στην προσπάθειά του αυτή κάλεσε στην αυλή του σπουδαίες πνευματικές μορφές της νότιας Ελλάδας με κορυφαίο τον Ευριπίδη³⁰. Στα πλαίσια αυτής της πολιτικής του θέσπισε μια γιορτή στα πρότυπα των *Ολυμπίων* της Ολυμπίας, η οποία αποτελούσε μια έκφραση της διάθεσης του βασιλέα να δημιουργήσει δεσμούς με τους Έλληνες του νότου. Η χρονική στιγμή ίδρυσης των αγώνων μας είναι άγνωστη, πιθανολογείται όμως ότι πραγματοποιήθηκε από τον Αρχέλαο κάποια στιγμή μετά τη νίκη του στα *Ολύμπια* της Ολυμπίας στο αγώνισμα του *τεθρίππου* το 408 π.Χ.³¹.

Σαφώς θα πρέπει να θεωρηθεί εσφαλμένη η άποψη του Badian³² και της Slowikowski³³, οι οποίοι υποστήριξαν ότι οι αγώνες αυτοί ιδρύθηκαν από τον βασιλιά Αρχέλαο ως το αντίπαλο δέος των αγώνων της Ολυμπίας, ως «αντι-Ολυμπιακοί Αγώνες» δηλαδή. Ο Αρχέλαος, λαθεμένα υποστηρίζεται ότι επειδή συνάντησε αντιδράσεις για τη συμμετοχή του στους Ολυμπιακούς, θέσπισε αυτούς τους αγώνες για να δίνει την ευκαιρία στους Μακεδόνες να μετέχουν στους δικούς τους Ολυμπιακούς, αφού δυσκολεύονταν να μετέχουν σε αυτούς της Ολυμπίας³⁴. Κατά την άποψη των Ξυδόπουλου και Αναστασίου³⁵ αυτή η γιορτή αποτελούσε μια επιπλέον έκφραση της θέλησης του Μακεδόνα βασιλιά να δημιουργήσει περισσότερους συνδετικούς κρίκους με τους νότιους Έλληνες, αφού ουσιαστικά υιοθετούσε τις συνήθειές τους. Δεν είναι ασφαλώς τυχαίο ότι τόπος τέλεσης των αγώνων ήταν οι πρόποδες του Ολύμπου, της κατοικίας των θεών που λάτρευαν όλοι οι Έλληνες. Επιπλέον, κάθε μια από τις εννέα ημέρες της γιορτής ήταν αφιερωμένη σε μια από τις εννέα Μούσες που η λατρεία τους ήταν κοινή σε Έλληνες και Μακεδόνες. Οι

29. IG I₂, 105.

30. Δασκαλάκης, *ό.π.*, σσ. 174-184· Μάλλιος, *ό.π.*, σσ. 56-58.

31. Moretti, *ό.π.*, αρ. 349.

32. Badian, *ό.π.*, σ. 38.

33. S. S. Slowikowski, *Sport and Culture in the Ancient Macedonian Society*, Ph.D. Thesis, The Pennsylvania State University 1988, σσ. 72-73.

34. Ξυδόπουλος, *ό.π.*, σ. 101 σημ. 233.

35. Ξυδόπουλος – Αναστασίου, *ό.π.*, σσ. 57-61, κυρίως σ. 59.

αγώνες της Ολυμπίας άλλωστε είχαν τόσο μεγάλο κύρος ώστε θα αποτελούσε μεγάλη ανοησία εκ μέρους του Μακεδόνα μονάρχη να ιδρύσει άλλους ανταγωνιστικούς και ομώνυμους αγώνες στη χώρα του.

Τα *Ολύμπια* τελούνταν με μεγαλοπρέπεια από τους Μακεδόνες βασιλείς. Διοργανώθηκαν από τον Φίλιππο Β' το 348 π.Χ., σύμφωνα με τον Δημοσθένη³⁶ αλλά και τον Διόδωρο³⁷, αμέσως μετά την άλωση της Ολύμπου. Στα *Ολύμπια* ο Μακεδόνας βασιλιάς γιόρτασε τα επινίκια με θυσίες, αγώνες και συνεστιάσεις στις οποίες κάλεσε πολλούς ξένους. Ο Διόδωρος³⁸ και ο Πολύβιος³⁹ αναφέρουν επίσης την τέλεση των *Ολυμπίων* από τον Μ. Αλέξανδρο το 335 π.Χ. στο Δίον, ο οποίος κατά τη διάρκεια των αγώνων εκφώνησε και σχετικούς προτρεπτικούς λόγους θέλοντας να μετριάσει τις αναστολές του επιτελείου του τις παραμονές της εκστρατείας του στην Ασία⁴⁰.

Σχετικά με τον τόπο διεξαγωγής των αγώνων υπάρχει μια σύγχυση εξαιτίας των αντιφατικών πληροφοριών που παρέχουν ο Αρριανός και ο Διόδωρος. Κατά τον Αρριανό⁴¹, ο τόπος τέλεσης των *Ολυμπίων* επί Αρχελάου αλλά και επί Μ. Αλεξάνδρου ήταν οι Αιγές, ενώ κατά τον Διόδωρο ήταν το Δίον⁴². Ο Adams υποστηρίζει ότι πρόκειται για δύο διαφορετικούς αγώνες: τα *Ολύμπια* που τελούνταν στις Αιγές και οι δραματικοί αγώνες που τελούνταν στο Δίον⁴³. Η Mari εξετάζοντας εξονυχιστικά τις πηγές δεν αποκλείει την περίπτωση το 335 π.Χ. να διοργανώθηκαν γιορτές και στις Αιγές, θεωρεί όμως ως τόπο τέλεσης των *Ολυμπίων* της Μακεδονίας το Δίον⁴⁴. Οι Badian⁴⁵,

36. Δημοσθένης, *Περὶ παραπρεσβείας*, XIX.192: ἐπειδὴ γὰρ εἶλεν Ὀλυνθον Φίλιππος, Ὀλύμπ' ἐποίει...

37. Διόδωρος Σικελιώτης XVI.55.1-4: Μετὰ δὲ τὴν ἄλωσιν τῆς Ὀλύμπου Ὀλύμπια ποιήσας τοῖς θεοῖς ἐπινίκια μεγαλοπρεπεῖς θυσίας συνετέλεσεν· πανήγυριν δὲ μεγάλην συστησάμενος καὶ λαμπροὺς ἀγῶνας ποιήσας πολλοὺς τῶν ἐπιδημούντων ξένων ἐπὶ τὰς ἐστιάσεις παρελάμβανε. παρὰ δὲ τοὺς πότους πολλαῖς ὁμιλίαις χρώμενος καὶ πολλοῖς μὲν ποτήρια διδοὺς κατὰ τὰς προπόσεις οὐκ ὀλίγοις δὲ δωρεὰς ἀπονέμων, πᾶσι δὲ μεγάλας ἐπαγγελίας εὐχαρίστως ποιούμενος πολλοὺς ἔσχεν ἐπιθυμητὰς τῆς πρὸς αὐτὸν φιλίας.

38. Ὁ.π., XVII.16.4: τὴν δὲ πανήγυριν ἐφ' ἡμέρας ἑννέα συνετέλεσεν, ἐκάστη τῶν Μουσῶν ἐπώνυμον ἡμέραν ἀναδείξας...

39. Πολύβιος IV.62: τότε δ' οὖν ἀπὸ στρατείας ἤκοντες ἐν Δίῳ τῆς Πιερίας ἔθνονταῖς Μούσαις καὶ τὸν ἀγῶνα τῶν Ὀλυμπίων ἐτίθεσαν...

40. Διόδωρος Σικελιώτης XVII.16.3-4: διδάξας οὖν αὐτοὺς περὶ τοῦ συμφέροντος καὶ παρορμήσας διὰ τῶν λόγων πρὸς τοὺς ἀγῶνας θυσίας μεγαλοπρεπεῖς τοῖς θεοῖς συνετέλεσεν ἐν Δίῳ τῆς Μακεδονίας καὶ σκηνικὸν ἀγῶνα Διὶ καὶ Μούσαις, οὓς Ἀρχέλαος ὁ προβασιλεύσας πρῶτος κατέδειξε...

41. Αρριανός, *Ανάβ.*, I.11.1.

42. Διόδωρος Σικελιώτης XVII.16.3-4.

43. W. L. Adams, «Other People's Games: The Olympics, Macedonia and Greek Athletics», *Journal of Sport History* 30,2 (2003) 205-217, κυρίως σ. 209.

44. M. Mari, «Le Olimpie macedoni di Dion tra Archelao e l'età romana», *Rivista di Filologia e di Istruzione Classica* 126 (1998) 137-169, κυρίως σ. 150 (στο εξής: «Le Olimpie»).

45. Badian, *ό.π.*, σημ. 17.

Bosworth⁴⁶ και Slowikowski⁴⁷ θεωρούν ως πιθανότερο τόπο το Δίον και χαρακτηρίζουν ως λαθεμένη την πληροφορία του Αρριανού. Την άποψη αυτή ενισχύει το γεγονός ότι το ιερό τέμενος του Ολυμπίου Διός βρισκόταν στο Δίον, περιβαλλόταν από μεγάλες στοές και είχε ποικίλα κτίσματα τα οποία σαφώς μπορούσαν να εξυπηρετήσουν το πλήθος που μαζευόταν απ' όλη τη Μακεδονία για τη μεγάλη γιορτή⁴⁸. Τόπος λοιπόν τέλεσης, κατά πάσα πιθανότητα, ήταν όχι οι Αιγές αλλά το Δίον, όπου το 1995 από τον αρχαιολόγο Δ. Παντερμαλή εντοπίστηκαν τα όρια και ο αγωνιστικός χώρος του σταδίου καθώς και σειρές χαμηλών χωμάτινων αναβαθμών⁴⁹. Η σχετική επιχειρηματολογία που θεωρεί το Δίον ως τον τόπο τέλεσης των *Ολυμπίων* ενισχύεται και από μια επιγραφική μαρτυρία του 100 π.Χ., η οποία αναφέρεται σ' έναν Μακεδόνα δρομέα ο οποίος νίκησε στον *οπλίτη δρόμο* στα *Ολύμπια* του Δίου, στα *Νέμεα* και σε αγώνες με την ονομασία *Βασίλεια*. Στους τελευταίους αυτούς αγώνες απέσπασε νίκες σε τρία αγωνίσματα κατά την ίδια μέρα, στο *στάδιο*, το *δίανυλο* και τον *οπλίτη δρόμο*⁵⁰.

Σε αντίθεση με τα *Ολύμπια* της Ολυμπίας, στα *Ολύμπια* της Μακεδονίας το πρόγραμμα περιελάμβανε εκτός από αθλητικούς αγώνες και διαγωνισμούς καλλιτεχνικού περιεχομένου (*σκηνικούς αγώνες*). Όπως αναφέρει ο Δημοσθένης, ο Φίλιππος στα *Ολύμπια* του Δίου, μετά την άλωση της Ολύνθου, κάλεσε έναν μεγάλο αριθμό δραματικών καλλιτεχνών (*τεχνιτών*) και στεφάνωσε ο ίδιος τους νικητές⁵¹. Ανάλογους καλλιτεχνικούς διαγωνισμούς συμπεριέλαβε στο αγωνιστικό πρόγραμμα των *Ολυμπίων* του Δίου και ο Μ. Αλέξανδρος. Η διάρκεια των αγώνων, σύμφωνα με τον Διόδωρο⁵², ήταν εννέα ημέρες και κάθε μια ήταν αφιερωμένη σε διαφορετική Μούσα. Ένα σημαντικό στοιχείο διαφοροποίησης ήταν η περίοδος τέλεσης των αγώνων. Τα *Ολύμπια* του Δίου

46. A. B. Bosworth, «Errors in Arrian», *CQ* 26 (1970) 119-121.

47. Slowikowski, *ό.π.*, σ. 70, f. 30.

48. Δ. Παντερμαλής, *Δίον. Η ανακάλυψη*, Αθήνα 1999, σ. 9. Για τις διαφορετικές απόψεις των ερευνητών σχετικά με τον τόπο διεξαγωγής των Ολυμπίων της Μακεδονίας βλ. επίσης Α. Oliva, «Agoni Sportivi e Musicalli nell' Anabasi di Arriano», *Nikephoros* 6 (1993) 93-104, κυρίως σ. 93 σημ. 1. Το Δίον, σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα, παρουσιάζεται ως μια πλήρως αναπτυγμένη πόλη κατά τον 4ο αι. π.Χ. Μ. Β. Hatzopoulos, *Macedonian Institutions under the Kings. A Historical and Epigraphic Study* [Μελετήματα 22], Athens 1996, σ. 129.

49. Παντερμαλής, *ό.π.*, σ. 76.

50. L. Moretti, *Iscrizioni Agonistiche Greche*, Roma 1953, αρ. 54 (στο εξής: *Iscrizioni*): «Ὀλύμπια τὰ ἐν Δίῳ ἀνδρα[ς] ὀπλίτην, Νέμεα ἀνδρας στάδι[ον], Βασίλεια στάδιον, δίανυλο[v] ὀπλίτην τεῖ αὐτεῖ.

51. Δημοσθένης, *Περὶ παραπροσβείας*, XIX.192: ἐπειδὴ γὰρ εἶλεν Ὀλυνθον Φίλιππος, Ὀλύμπ' ἐποίει, εἰς δὲ τὴν θυσίαν ταύτην καὶ τὴν πανήγυριν πάντας τοὺς τεχνίτας συνήγαγεν, ἐστιῶν δὲ αὐτοὺς καὶ στεφανῶν τοὺς νενικηκότας...

52. Διόδωρος Σικελιώτης XVII.16.3-4.

κατά πάσα πιθανότητα τελούνταν το Φθινόπωρο, τον μήνα Οκτώβριο, ενώ τα *Ολύμπια* της Πελοποννήσου τελούνταν μέσα στο καλοκαίρι⁵³.

Η πόλη του Δίου φαίνεται ότι εξελίχθηκε σε οργανωμένο αθλητικό κέντρο, αφού διέθετε αθλητικές εγκαταστάσεις (*στάδιο, γυμνάσιο*) και διοργάνωνε αγώνες. Την τέλεση αγώνων στο Δίον επιβεβαιώνει και μια τιμητική επιγραφή του 325-300 π.Χ. που αναφέρεται σε γυμνικούς αγώνες στην πόλη, χωρίς όμως να γίνεται σαφές αν πρόκειται για τα *Ολύμπια*⁵⁴. Από τον Πολύβιο πληροφορούμαστε επίσης ότι η πόλη διέθετε γυμνάσιο το οποίο κατεστράφη από τους Αιτωλούς του Σκόπα το 215 π.Χ.⁵⁵.

Κατά την αυτοκρατορική περίοδο δεν υπάρχει κάποιο στοιχείο που να μαρτυρεί την τέλεση των *Ολυμπίων* του Δίου, ίσως για τον λόγο ότι εκείνη την περίοδο η πόλη της Βέροιας αποτελούσε το κέντρο των Μακεδόνων και συνεπώς εκεί γινόταν όλες οι εορτές και οι αγώνες.

Βέροια. Μέσα από έναν αγωνιστικό κατάλογο⁵⁶ χρονολογημένο κατά το πρώτο μισό του 2ου αι. π.Χ., διαπιστώνεται ότι η Βέροια φιλοξενούσε αγώνες ιδιαίτερα μεγάλης αίγλης. Ο κατάλογος περιλαμβάνει ονόματα νικητών διαφόρων ηλικιών (*παίδας, άνδρας, αγενείους*) σε γυμνικούς (*δόλιχον, στάδιον, πυγμή, παγκράτιο*) και μουσικούς (*κιθαρωδούς*) αγώνες. Είναι αξιοσημείωτο ότι μνημονεύονται ονόματα αθλητών από διάφορες πόλεις της Μακεδονίας, όπως: *Θεσσαλονικεύς, Φυλακαίος* (από την πόλη της Πιερίας Φυλάκαι), *Εορδέστης* (από την Εορδαία) και πιθανότατα και *Αιγαίος* (από τις Αιγές). Στον κατάλογο εντοπίζονται και ονόματα ξένων αθλητών από τον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο, όπως *Λαοδικεύς, Μυτιληναίος, Αβυδηνός* και ιδίως *Αλεξανδρεύς*, εθνικό του οποίου η μεγάλη συχνότητα είναι αξιοπρόσεκτη. Δυστυχώς μέσα από την επιγραφή δεν διακρίνεται το όνομα των αγώνων, αβίαστα όμως συμπεραίνεται από τη μελέτη του καταλόγου στον οποίο καταγράφονται νικητές από όλη την ελληνική οικουμένη ότι επρόκειτο για σπουδαίους αγώνες με πανελλήνια χαρακτηριστικά. Θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι πρόκειται για τους *στεφανίτες* αγώνες της Μακεδονίας στους οποίους κάνει αναφορά το διάταγμα του Φιλίππου του Ε' που εκδόθηκε το 183 π.Χ. και το οποίο είναι σύγχρονο με τον προαναφερόμενο αγωνιστικό κατάλογο⁵⁷. Ο Φίλιππος ο Ε' άλλωστε καταγόταν από

53. Mari, «Le Olimpie», *ό.π.*, 151· Hatzopoulos, *ό.π.*, σ. 288.

54. SEG XLVI, 739.

55. Πολύβιος IV.62.2: ...εἰσελθὼν τὰ τεῖχη κατέσκαψε καὶ τὰς οἰκίας καὶ τὸ γυμνάσιον...

56. Λουκρητία Γουναροπούλου – Μ. Β. Χατζόπουλος, *Επιγραφές Κάτω Μακεδονίας, Τεύχος Α': Επιγραφές Βέροιας*, Αθήνα 1998, αρ. 140· Χ. Μακαρόνας, «Χρονικά Αρχαιολογικά», *Μακεδονικά Α'* (1940) 484.

57. Hatzopoulos, *ό.π.*, σ. 11 σημ. 16.

τη Βέροια⁵⁸ και πιθανόν να προσέφερε στην πόλη του τη δυνατότητα οργάνωσης ανάλογων αγώνων με πανελλήνια απήχηση.

«*Βασίλεια*» της *Μακεδονίας*. Οι Μακεδόνες λάτρευαν τον Δία ως *Ολύμπιο, Αγοραίό, Ύψιστο και Βασίλειο*⁵⁹. Η λατρεία του Διός Βασιλείου στη Μακεδονία μας είναι ευρύτερα γνωστή από μια αναφορά του Αρριανού⁶⁰. Προς τιμήν του Διός Βασιλείου οι Μακεδόνες οργάνωναν αγώνες με την επωνυμία *Βασίλεια*. Σε αττική επιγραφή που χρονολογικά προέρχεται από τον 1ο π.Χ. αι. μνημονεύονται οι αγώνες των: *Βασιλείων τῶν ἐν Μακεδονίᾳ*⁶¹. Στο αγωνιστικό περιεχόμενο των *Βασιλείων* της Μακεδονίας συμπεριλαμβάνονταν και μουσικοί διαγωνισμοί, αφού στην παραπάνω επιγραφή καταγράφεται το όνομα *κιθαρωδού νικητή*. Δυστυχώς δεν γνωρίζουμε τον ακριβή τόπο τέλεσης στη Μακεδονία, τη συχνότητα τέλεσης ή τα έπαθλα των *Βασιλείων*. Ο Χατζόπουλος υποθέτει ότι τα *Βασίλεια* της Μακεδονίας θα πρέπει να τελούνταν στις Αιγές ή τη Βέροια⁶². *Βασίλεια*, των οποίων ο τόπος τέλεσης δεν μας είναι γνωστός, μνημονεύονται και σε επιγραφή του 1ου π.Χ. αι., που αναφέρθηκε προηγούμενα, σύμφωνα με την οποία Μακεδόνας δρομέας στέφθηκε νικητής στο *στάδιο, δίαυλο και οπλίτη δρόμο* την ίδια ημέρα⁶³. Ανάλογοι αγώνες *Βασιλείων* τελούνταν στη Βοιωτία σε ανάμνηση της νίκης των Θηβαίων κατά των Σπαρτιατών στα Λεύκτρα⁶⁴.

Αγώνες στη Μακεδονία κατά την αυτοκρατορική περίοδο

Κατά την αυτοκρατορική περίοδο, είναι αλήθεια ότι ένα πλήθος νέων αγώνων έκανε την εμφάνισή του και ένας ακόμη μεγαλύτερος αριθμός κατά τα πρότυπα των πανελλήνιων ιερών αγώνων ιδρύθηκε στις οικονομικά εύρωστες πόλεις του ελληνικού κόσμου. Στο πλαίσιο μιας σχετικής πολιτικής αυτονομίας των ελληνικών πόλεων οι αυτοκράτορες έδειξαν ανεκτικοί έναντι των ελληνικών θεσμών και συνέβαλλαν σε μια αξιοσημείωτη ίδρυση και ενίσχυση των αγώνων⁶⁵. Όπως και στον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο έτσι και

58. Ch. F. Edson, «The Antigonids, Heracles and Beroea», *HSCP* 45 (1934) 233-235.

59. Slowikowski, *ό.π.*, σσ. 71-72.

60. Αρριανός, *Ανάβ.* III.5.2.

61. IG II/III², 3779.

62. Γουναροπούλου – Χατζόπουλος, *ό.π.*, σ. 223.

63. Moretti, *Iscrizioni*, *ό.π.*, αρ. 54.

64. Σχολιαστής Πίνδαρου, *Ολυμπιονίκος* Z'.153.

65. Στα μέσα του 2ου αι. μ.Χ. ο Αίλιος Αριστείδης έγραψε ότι διεξάγονταν ένας ατελείωτος αριθμός αγώνων. Aelius Aristides, *Eis Romen*, 99. Ένας πρόσφατος υπολογισμός ανεβάζει τον αριθμό των αγώνων στις ανατολικές επαρχίες της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας στους 500. H. Pleket, «Mass-sport and Local Infrastructure in the Greek Cities of Roman Asia Minor», *Stadion* XXIV, 1 (1998) 151-172, κυρίως σ. 155· O. Van Nijf, «The Roman Olympics», M. Kaila – G. Thill – H. Theodoropoulou – Y. Xanthacou (eds.), *The Olympic Games in Antiquity*, Athens 2004, σσ. 186-216, κυρίως σ. 195.

στη Μακεδονία οι αθλητικοί αγώνες συνέχισαν να προσελκύουν το ενδιαφέρον του κόσμου. Το ενδιαφέρον των Μακεδόνων για τα αθλητικά θεάματα πιστοποιείται και από επιγραφή που αναφέρεται σε έναν αρτοποιό από τη Βέροια, ο οποίος ταξίδεψε δώδεκα φορές στην Ολυμπία για να παρακολουθήσει τους Ολυμπιακούς Αγώνες⁶⁶.

Βέροια. Η Βέροια αναγεννήθηκε κατά τους αυτοκρατορικούς χρόνους και αναδείχθηκε πρωτεύουσα της Μακεδονίας⁶⁷, μητρόπολις⁶⁸, νεωκόρος⁶⁹ και έδρα του Κοινού των Μακεδόνων⁷⁰. Ο αυτοκράτορας Νέρβας της απένειμε για πρώτη φορά το δικαίωμα της νεωκορίας, ενώ ο Ηλιογάβαλος της παρεχώρησε τον τίτλο της δις νεωκόρου. Τον τίτλο αυτόν απώλεσε επί Αλέξανδρου Σεβήρου αλλά ανέκτησε επί Γορδιανού ΙΙΙ⁷¹. Η πόλη διέθετε τη σχετική αθλητική υποδομή, γυμνάσιο και στάδιο έξω από τα τείχη της, για να μπορεί να διοργανώνει αγώνες⁷². Κάθε χρόνο από το Κοινό τελούνταν μία εορτή προς τιμή του αυτοκράτορα κατά τη διάρκεια των οποίων γινόταν γυμνικοί και θυμελικοί αγώνες ή μονομαχίες προς τιμή του⁷³, εκδηλώσεις τις οποίες ανελάμβανε να αθλοθετήσει και να εποπτεύσει ο αγωνοθέτης του Κοινού των Μακεδόνων⁷⁴. Στο αθλητικό περιεχόμενο αυτών των αγώνων πιθανώς να περιλαμβανόταν το πένταθλο, αφού μια επιγραφή από την Έφεσο που χρονολογείται το δεύτερο μισό του 2ου μ.Χ. αι. είναι αφιερωμένη σ' έναν πενταθλητή ο οποίος ήταν νικητής και σε αγώνες στη Μακεδονία⁷⁵. Μια άλλη επιγραφή αναφέρεται σ' έναν πυγμάχο από τη Σινώπη, νικητή σε αγώνες του Κοινού της Μακεδονίας κατά την εποχή του Τραϊα-

66. Γουναροπούλου – Χατζόπουλος, *ό.π.*, αρ. 398· Α. Ορλάνδος, «Βέροιας επιγραφαί ανέκδοτοι», *ΑΔ* 2 (1916) 156, αρ. 13.

67. Γουναροπούλου – Χατζόπουλος, *ό.π.*, αρ. 7.

68. *Ό.π.*, αρ. 7, 9, 117, 61, 63, 66, 71, 107-109, 481, 483-485 & 509.

69. *Ό.π.*, αρ. 61, 66, 69-71, 108, 109, 481, 483-485 & 509.

70. Δεν γνωρίζουμε ακριβώς πότε ιδρύθηκε το Κοινόν των Μακεδόνων και πότε η Βέροια απέκτησε το προνόμιο της έδρας. Β. Burrell, *Neokoroi. Greek cities and Roman emperors*, Boston, Brill – Leiden 2004, σ. 191 σημ. 1.

71. Σχετικά με τις δραστηριότητες του Κοινού των Μακεδόνων στη Βέροια βλ. Burrell, *ό.π.*, σσ. 191-197· Γ. Χιονίδης, *Ιστορία της Βέροιας*, Βέροια 1960, σσ. 208-211.

72. Γουναροπούλου – Χατζόπουλος, *ό.π.*, σσ. 46-47.

73. S. R. F. Price, *Rituals and Power. The Roman Imperial Cult in Asia Minor*, Cambridge 1984, σ. 101· W. Leschhorn, «Griechische Agone in Makedonien und Thrakien. Ihre Verbreitung und politisch-religiose Bedeutung in der römischen Kaiserzeit», U. Peter (eds.), *Stephanos nomismatikos, Edith Schoenert - Geiss zum 65 Geburtstag*, Berlin 1998, σσ. 399-415, κυρίως σ. 401 (στο εξής: «Griechische Agone»). Οι αγώνες του Κοινού υπάρχει περίπτωση να τελούνταν και δύο φορές τον χρόνο. Γουναροπούλου – Χατζόπουλος, *ό.π.*, σ. 39.

74. Το αξίωμα του αγωνοθέτη του Κοινού συναντάται σε πολλές επιγραφές του 1ου και 2ου αι. μ.Χ. Ενδεικτικά βλ. Γουναροπούλου – Χατζόπουλος, *ό.π.*, αρ. 63, 117, 118, 121, 123, 124.

75. Moretti, *Iscrizioni*, *ό.π.*, αρ. 75.

νού Δέκιου ή του Αδριανού⁷⁶. Οι αγώνες του *Κοινού* πιθανότατα έφεραν την επωνυμία *Κοινά*⁷⁷ και χαρακτηρίζονταν ως *ισάκτιοι* αγώνες σε μια επιγραφή από τη Βέροια του τέλους του 1ου μ.Χ. αι.⁷⁸. Σύμφωνα με την επιγραφή ένας αρχιερέας και αγωνοθέτης του *Κοινού* των Μακεδόνων διοργάνωσε αγώνες μονομάχων και *ισακτίους* αγώνες, *ταλαντιαίους* *θυμελικούς* και *γυμνικούς*, σύμφωνα με το πρότυπο των αγώνων των *Ακτίων* της Νικόπολης που επίσης είχαν γυμνικά και σκηνικά αγωνίσματα και έπαθλο ένα τάλαντο.

Οι πρώτες αγωνιστικές παραστάσεις από τη Βέροια εντοπίζονται στα νομίσματα της εποχής του Ηλιογάβαλου (218-224 μ.Χ.). Τα συγκεκριμένα νομίσματα απεικονίζουν αγωνιστικό τραπέζι και δύο στεφάνια ως έπαθλα και την επιγραφή *KOINON MAKEΔONΩN B NEΩ(KOP)*, ενδείξεις που υπονοούν την τέλεση αγωνιστικών εκδηλώσεων, χωρίς να αναφέρεται το όνομα των αγώνων. Τα παραπάνω μας οδηγούν στη σκέψη ότι ίσως το *Κοινό* των Μακεδόνων οργάνωνε αγώνες και προς τιμήν του αυτοκράτορα Ηλιογάβαλου, ο οποίος της απένειμε τον τίτλο της νεωκόρου για δεύτερη φορά⁷⁹.

Οι σπουδαιότεροι όμως αγώνες της πόλης ήταν τα *Ολύμπια*. Είναι πολύ πιθανό, τα *Ολύμπια* τα οποία υποδέχεται η *αρίστη πόλις* της Μακεδονίας στον Ηρόδοτο του Λουκιανού να είναι αυτά της Βέροιας. Στα *Ολύμπια* λοιπόν βρέθηκε ο Λουκιανός το 166 μ.Χ. θέλοντας να κάνει γνωστό το έργο του στη Μακεδονία⁸⁰.

Αγώνες με την επωνυμία *Ολύμπια* εμφανίζονται σε πολλά νομίσματα αυτοκρατορικής εποχής τα οποία αποδίδουν την οργάνωσή τους στο *Κοινό* των Μακεδόνων την περίοδο της διακυβέρνησης των αυτοκρατόρων Γορδιανού ΙΙΙ (238-244 μ.Χ.) και του Φίλιππου του Άραβα (244-249 μ.Χ.) στην πόλη της Βέροιας⁸¹. Επί εποχής Γορδιανού ΙΙΙ (242 ή 243/244μ.Χ.)⁸² κόπηκαν νομίσματα με την κεφαλή του Αλεξάνδρου στην πρόσθια όψη, δύο αγωνιστικές κορώνες με κλαδιά φοίνικα στην οπίσθια και την επιγραφή:

76. Moretti, *ό.π.*, αρ. 69.

77. Burrell, *ό.π.*, σ. 339.

78. Γουναροπούλου – Χατζόπουλος, *ό.π.*, αρ. 117 & 118· L. Robert, *Rph* (1939) 131.

79. Burrell, *ό.π.*, σσ. 192-194· Leschhorn, «Griechische Agone», *ό.π.*, σ. 403.

80. Λουκιανός, *Ήρόδοτος*, 7-8: *Ήρόδοτος μὲν οὖν ἐπάνεμψι γὰρ ἐπ' ἐκεῖνον ἱκανὴν τῶν Ὀλυμπίων πανήγυριν ἤγειτο καὶ συγγραφεὰ θαυμαστὸν δεῖξαι τοῖς Ἑλλήσι...καὶ ὑποδέχεται ἡ πόλις ἡ ἀρίστη οὕσα οὐ κατὰ Πίσαν μὰ Δί' οὐδὲ τὴν κείθι στενοχωρίαν καὶ σκηνὰς καὶ καλύβας καὶ πνίγος...* Βλ. επίσης σχετικά Γουναροπούλου – Χατζόπουλος, *ό.π.*, σ. 35 σημ. 14.

81. H. Gaebler, *Die antiken Münzen Nordgriechenlands* III/I, Berlin 1906, σ. 93, αρ. 320, σ. 177, αρ. 795, 796, 797, 798a, 798b, 799, 800 και 801, για Φίλιππο Άραβα, αρ. 856, 871.

82. Burrell, *ό.π.*, σ. 195.

*KOINON MAKEΔONΩN B NEΩKOP(ΩN) OΛYMP/PIA*⁸³. Η παρουσία δύο αγωνιστικών στεμμάτων μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι πρόκειται για διπλούς αγώνες. Δεν είναι απολύτως βέβαιο αν ο αυτοκράτορας Γορδιανός ΙΙΙ κατά τη διάρκεια της εκστρατείας του εναντίον των Περσών διήλθε από τη Βέροια, πάντως απένειμε στην πόλη τον τίτλο της *νεωκόρου* για δεύτερη φορά⁸⁴. Το *Κοινόν* των Μακεδόνων οργάνωσε αγώνες προς τιμήν του με την επωνυμία *Ολύμπια*. Η τέλεση των *Ολυμπίων* το ίδιο έτος μαρτυρείται, σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές, εκτός των άλλων και από ένα χρυσό μετάλλιο του Aboukir⁸⁵, το οποίο στην πρόσθια όψη φέρει την προτομή του Μ. Αλεξάνδρου και στην πίσω πλευρά την επιγραφή *OΛYMP/PIA ΔOC*, δηλαδή την ονομασία των αγώνων *Ολύμπια* και την ακτιακή χρονολόγηση *ΔOC* που αντιστοιχεί στο 242-243 μ.Χ. Πιθανότατα όμως η ερμηνεία αυτή να είναι εσφαλμένη και τα μετάλλια αυτά να μη σχετίζονται με τα *Ολύμπια* της Μακεδονίας, να συνδέονται απλά με την Ολυμπιάδα, τη μητέρα του Μ. Αλεξάνδρου, της οποίας το πορτρέτο φέρουν χαραγμένο στη μία τους όψη.⁸⁶

Σε νόμισμα της ίδιας περιόδου της αυτοκρατορίας του Γορδιανού ΙΙΙ οι αγώνες φέρουν την επωνυμία *Ολύμπια Αλεξάνδρεια*⁸⁷. Η ύπαρξη των αγώνων *Αλεξάνδρεια Ολύμπια εν Βεροία* κατά τον 3ο αι. μ.Χ. επιβεβαιώνεται από επιγραφή της θρακικής Περίνθου⁸⁸. Διερευνώντας την αιτία τέλεσης των *Αλεξανδρείων* οδηγούμαστε σε δύο διαφορετικές υποθέσεις. Η πρώτη υπόθεση θεωρεί ότι τα *Αλεξάνδρεια* ήταν άμεσα συνδεδεμένα με τον Μ. Αλέξανδρο. Η ονομασία *Αλεξάνδρεια* φανερώνει ότι η μνήμη και η λατρεία του Μ. Αλεξάνδρου παρέμειναν ζωντανές μέχρι αυτήν την περίοδο. Η δεύτερη υπόθεση θεωρεί ότι τα *Αλεξάνδρεια* ήταν άμεσα συνδεδεμένα με την αυτοκρατορική λατρεία. Υποστηρίζει δηλαδή ότι το *Κοινόν* των Μακεδόνων θα πρέπει να οργάνωσε τα *Αλεξάνδρεια* για να κολακέψει τον αυτοκράτορα Γορδιανό ΙΙΙ που επιθυμούσε να κατατροπώσει τους Πέρσες, όπως και ο Μακεδόνας βασιλιάς⁸⁹. Είναι άλλωστε ευρύτερα γνωστό ότι οι αυτοκράτορες επιθυμού-

83. D. Klose – G. Stumpf, *Sport – Spiele – Sieg: Münzen und Gemmen der Antike*, München 1996, αρ. 197.

84. Burrell, *ό.π.*, σσ. 194-197.

85. H. Dressel, *Fünf Goldmedaillons aus dem Funde von Aboukir*, Berlin 1906, πίν. ΙΙΙ, σ. 3· Leschhorn, «Griechische Agone», *ό.π.*, σ. 402.

86. A. Savio, «Intorno ai medaglioni talismanici di Tarso e di Aboukir», *Rivista italiana di numismatica* 96 (1994/1995) 73-103· Burrell, *ό.π.*, σ. 196.

87. Gaebler, *ό.π.*, σ. 178, αρ. 801.

88. IGR I, 802. Γουναροπούλου – Χατζόπουλος, *ό.π.*, Μαρτυρίες ιθ', σ. 35.

89. Ανάλογοι αγώνες τελούνταν στην Πέρινθο και στο Βυζάντιο προς τιμήν του Γορδιανού και στη Φιλιππούπολη προς τιμήν του Καρακάλλα. Ο Καρακάλλας μάλιστα θέλοντας να αντιγράψει τον Μ. Αλέξανδρο δημιούργησε ένα αντίγραφο της μακεδονικής φάλαγγος αποτελούμενο από 16.000 άνδρες και προσέδωσε στον εαυτό του τον τίτλο Magnus. Th. Gerasimov, «Les Alexandria Pythia et Kendreisia à Philippopolis», *Studia in*

σαν να ταυτιστούν και να παρομοιαστούν με τον Μ. Αλέξανδρο⁹⁰. Βέβαια, όπως και αλλού, δεν ιδρύθηκαν καινούργιοι αγώνες αλλά στα ήδη υπάρχοντα *Ολύμπια* προστέθηκε η πομπώδης και κολακευτική για τον ματαιόδοξο Γορδιανό ΙΙΙ επωνυμία *Αλεξάνδρεια*. Η δεύτερη υπόθεση για τη δικαιολόγηση της τέλεσης των *Αλεξανδρείων* δεν φαίνεται να ευσταθεί, δεν μπορεί όμως και να αποκλειστεί με βεβαιότητα. Είναι γεγονός ότι ήδη από την εποχή του Ηλιογάβαλου (218-222 μ.Χ.) κόπτονταν νομίσματα τα οποία στην πρόσθια όψη έφεραν χαραγμένο το κεφάλι του Μ. Αλεξάνδρου⁹¹. Αξίζει να επισημανθεί επίσης ότι η πρώτη αναφορά σε *Αλεξάνδρεια* προέρχεται από επιγραφή του 229 μ.Χ., περίοδο της αυτοκρατορίας του Αλέξανδρου Σεβήρου ο οποίος ανακάλεσε τη δεύτερη *νεωκορία* του Ηλιογάβαλου για την πόλη⁹², μια ένδειξη αρκετά ισχυρή που αποδυναμώνει τη σύνδεση *Αλεξανδρείων* και λατρείας του αυτοκράτορα. Έτσι μας επιτρέπεται να συμπεράνουμε με μεγαλύτερη βεβαιότητα ότι τα *Αλεξάνδρεια* σχετίζονταν κυρίως με τη διατήρηση της μνήμης του Μ. Αλεξάνδρου ή τη διάθεση των Βεροιέων να προβάλλουν την ιστορική τους κληρονομιά και όχι τόσο με την αυτοκρατορική λατρεία⁹³.

Ολύμπια τελούνταν και επί εποχής Φιλίππου του Άραβα (244-249 μ.Χ.). Τα σχετικά νομίσματα χρονολογούνται το 246-247 μ.Χ.⁹⁴. Στην πίσω πλευρά τα νομίσματα αυτά φέρουν την επιγραφή *ΟΛΥΜΠΙΑ Β* ή *Β/ΟΛΥΜΠΙΑ* *ΕΝ ΒΕΡ(ΟΙ)(Α)*, απ' όπου πιθανώς συνάγεται ότι οι συγκεκριμένοι αγώνες τελέστηκαν για δεύτερη φορά το 246-247 μ.Χ., και επομένως ανήκαν στην κατηγορία των *πεντετηρικών* αγώνων, τελούνταν συνεπώς ανά τετραετία⁹⁵.

Τα *Ολύμπια* της Βέροιας, όπως φαίνεται σε επιγραφή του 253-257 μ.Χ., απέκτησαν τον τίτλο *ιεροί και οικουμενικοί αγώνες*⁹⁶, ενώ σε προγενέστερη επιγραφή του 240 μ.Χ. χαρακτηρίζονται ως *ιεροί, εισελαστικοί και ισολύ-*

honorem Acad. D. Decey, Sofia 1958, σ. 291· Ε. Αλμπανίδης, «Αθλητικοί Αγώνες στη Θράκη κατά τους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους», *Θρακική Επετηρίδα* 10 (1995-1998) 195-244, σ. 227, 232.

90. Δ. Κ. Κανατσούλης, «Το Κοινόν των Μακεδόνων», *Μακεδονικά* Γ' (1955) 97-98.

91. Gaebler, *ό.π.*, σ. 466.

92. Burrell, *ό.π.*, σ. 194.

93. *Ο.π.*, σ. 193.

94. Gaebler, *ό.π.*, σ. 22.

95. Κανατσούλης, *ό.π.*, σσ. 94-95· Leschhorn, «Griechische Agone», *ό.π.*, σ. 403.

96. IG III, 1, 129. *Ἀγαθὴ τύχη. (Οὐα)λέριος Ἑκλεκτος Σινωπεὺς (βου)λεντῆς καὶ Ἀθηναῖος καὶ Δελφὸς (βου)λεντῆς καὶ Ἡλεῖος καὶ Σαρδιανὸς (βου)λεντῆς καὶ Περγαῖος βουλευτῆς (καὶ) Νικαεὺς βουλευτῆς καὶ ἄλλων πολλῶν πόλεων πολεῖτης καὶ βουλευτῆς, κῆρυξ διαπερίοδος νεικήσας ἀγῶνας ἱεροὺς οικουμενικοὺς τοὺς ὑπογεγραμμένους· Ὀλύμπια ἐν Πείθῃ β', Πύθια ἐν Δελφοῖς β', Νέμεια ἐν Ἀργεὶ γ', Ἴσθμια δ'..... Ὀλύμπια ἐν Βέροια β'.....*

μπιοι⁹⁷. Από τους ελληνιστικούς ακόμη χρόνους είναι γεγονός ότι η τιμή της εισέλασης, της θριαμβευτικής δηλαδή εισόδου των αθλητών στην πόλη τους, αποδίδονταν και στους νικητές των περιχώρων αγώνων, όπως επίσης και στους αγώνες που είχαν τα ίδια χαρακτηριστικά με τους πανελλήνιους αγώνες.

Θεσσαλονίκη. Η πόλη λόγω του λιμανιού και της στρατηγικής της θέσης στην Εγνατία οδό ήταν η έδρα των Ρωμαίων αξιωματούχων και το διοικητικό κέντρο της Μακεδονίας. Στη Θεσσαλονίκη αναφέρονται για πρώτη φορά αγώνες με το όνομα *Πύθια* το 240 μ.Χ., στα χρόνια της διακυβέρνησης του αυτοκράτορα Γορδιανού ΙΙΙ (238-244 μ.Χ.)⁹⁸. Ο Γορδιανός ΙΙΙ απένειμε στη Θεσσαλονίκη για πρώτη φορά τον τίτλο της *νεωκόρου* και της παρεχώρησε το δικαίωμα τέλεσης των *Πυθίων*⁹⁹.

Από τα νομίσματα φαίνεται ότι τα *Πύθια* συνέχισαν να τελούνται και υπό τη διακυβέρνηση των αυτοκρατόρων Φιλίππου του Άραβα (244-249 μ.Χ.) και του Βαλεριανού και Γαλιηνού (253-268 μ.Χ.)¹⁰⁰. Τα νομίσματα επί εποχής Γορδιανού ΙΙΙ και Φιλίππου του Άραβα έφεραν στην οπίσθια όψη αγωνιστική κορώνα με κλαδί φοίνικα ή αγωνιστικό τραπέζι και την επιγραφή *ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΩΝ ΝΕΩ(ΚΟΡΩΝ) ΠΥΘΙΑ*¹⁰¹. Νομίσματα των Πυθίων, που πραγματοποιήθηκαν επί Φιλίππου του Άραβα το 244 μ.Χ., φέρουν επίσης και την επιγραφή *ΠΥΘΙΑΔΙ Β*, γεγονός που ισχυροποιεί την άποψη ότι τα Πύθια αυτά ήταν τα δεύτερα στη σειρά μετά την ίδρυσή τους επί Γορδιανού το 240 μ.Χ.¹⁰².

Σχετικά με τη χρησιμοποιούμενη ονομασία *Πύθια* μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι αγώνες αυτοί πιθανότατα χρησιμοποιούσαν τα ίδια έπαθλα ή ότι είχαν το ίδιο αγωνιστικό περιεχόμενο με αυτό των *Πυθίων* που τελούνταν προς τιμήν του Απόλλωνα στους Δελφούς. Μια επιγραφή του έτους 252-253 μ.Χ. καταγράφει την ύπαρξη *αγωνοθετών* και *αμφικτυόνων* στη Θεσσαλονίκη, όπως αυτοί ήταν γνωστοί από τους Δελφούς¹⁰³. Στην ίδια επιγραφή αναφέρεται σαφώς το αγωνιστικό περιεχόμενο, όπως και οι κατηγο-

97. L. Robert, *Bulletin Épigraphique* 1971, αρ. 400.

98. Π. Νίγδελης, *Επιγραφικά Θεσσαλονίκεια*, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 82· Σ. Πελεκίδης, *Από την πολιτεία και την κοινωνία της αρχαίας Θεσσαλονίκης* (Παράρτημα 2ου τόμου της Επιστημονικής Επετηρίδος της Φιλοσοφικής Σχολής), Θεσσαλονίκη 1934, σ. 46. Ο χρόνος ίδρυσης των Πυθίων προκύπτει από την επιγραφή: IG X₂ 38.

99. Burell, *ό.π.*, σ. 198· Klose – Stumpf, *ό.π.*, σ. 117.

100. I. Touratsoglou, *Die Münzstätte von Thessaloniki in der römischen Kaiserzeit*, Berlin 1988, Γορδιανός ΙΙΙ: αρ. 50, 52 κ.λπ., Φίλιππος: αρ. 1-4, 6-13 κ.λπ., Βαλεριανός: αρ. 10, 11, 29 κ.λπ.

101. Klose – Stumpf, *ό.π.*, αρ. 199 & 200.

102. Πελεκίδης, *ό.π.*, σ. 47.

103. IG X₂, 1, 38: ἀγαθῇ τύχῃ Ἀπόλλωνι Πυθίῳ οἱ Ἀμφικτυόνες καὶ οἱ ἀγωνοθέται τῆς δ Πυθιάδος ὑπὸ ἐπιμελητὴν Βαίβιον Τερραῖον Νεικόστρατον τὸν ἀξιολογότατον γραμματέα τῶν Πυθίων ἔτους δ π σ Σεβαστοῦ τοῦ καὶ ν εὐτυχέιτε.

ρίες των αγωνιζομένων. Τα αθλητικά αγωνίσματα ήταν το *πένταθλο*, οι *δρομοί* (*στάδιο*, *δόλιχος*, *δίαυλος*), το *παγκράτιο*, η *πυγμή* και η *πάλη*. Τα καλλιτεχνικά αγωνίσματα περιελάμβαναν αγώνες *σαλπιγκτών*, *τραγωδών*, *κηρύκων*, *ποιητών* και *κιθαριστών*. Οι κατηγορίες των αγωνιζομένων στα γυμνικά αγωνίσματα ήταν τρεις: *οι παῖδες*, *οι αγένειοι* και *οι άνδρες*. Τα *Πύθια* της Θεσσαλονίκης ήταν *πεντετηρικοί* αγώνες τελούνταν, δηλαδή, ανά τέσσερα χρόνια, όπως φαίνεται από τις επιγραφές¹⁰⁴. Από τις παραστάσεις των νομισμάτων φαίνεται ότι τα έπαθλα αυτών των αγώνων ήταν οι τρίποδες, οι αγωνιστικές κορώνες και τα μήλα κατά κανόνα πέντε τον αριθμό.

Τα *Πύθια* στη Θεσσαλονίκη απέκτησαν κατά καιρούς διάφορα προσωνύμια, όπως *Καβείρεια*, *Καισάρεια* και *Επινείκια*. Τούτο πιστοποιούν και δύο επιγραφές, που ως προς το περιεχόμενό τους ήταν προσκλήσεις προς τους *μεγάλους* αγώνες που τελούνταν στη Θεσσαλονίκη. Στην πρώτη αποσπασματική επιγραφή του 259 μ.Χ. γίνεται μνεία των: [*Ακτίων Καβειρίων Καισαρείων Πυθίων*], ενώ στη δεύτερη σχεδόν ακέραιη επιγραφή του 260 π.Χ. αναφέρεται ο: [*ιερ*]ὸς οἰκουμενικὸς εἰσελαστικὸς τῶν μεγάλων *Καισαρείων, Επινεικίων, Καβειρίων, Πυθίων*¹⁰⁵. Από τα προαναφερόμενα προκύπτει ότι την εποχή του Βαλεριανού και Γαλλιηνού οι αγώνες ήσαν *ιεροί*, έφεραν όχι μόνο τα προσωνύμια *Καισάρεια*, *Επινείκια*, *Καβείρεια*, *Ακτια* αλλά και τον γνωστό από άλλους *πεντετηρικούς* αγώνες χαρακτηρισμό *μεγάλα*. Το προσωνύμιο *Καβείρεια* οφείλονταν στον πολιούχο θεό Κάβειρο στον οποίο απέδιδαν τη σωτηρία της πόλης από τους Γότθους το 254 μ.Χ.¹⁰⁶. Το προσωνύμιο *Καισάρεια*¹⁰⁷ φανερώνει τη σύνδεση των αγώνων της Θεσσαλονίκης με τις εορτές προς τιμή των αυτοκρατόρων. Το προσωνύμιο *Επινείκια* παραπέμπει στη θεότητα Νίκη¹⁰⁸ και πιθανότατα σχετίζεται με τη νίκη των Θεσσαλονικέων κατά των Γότθων.

Οι συναντοκράτορες Βαλεριανός και Γαλλιηνός, πιθανότατα, ανταμείβοντας τους Θεσσαλονικείς για την αποτελεσματική αντίσταση που πρόβαλ-

104. IG X₂,1, 38 (252/3 μ.Χ.), 178 (240/1 μ.Χ.), 214 (240/1 μ.Χ.). Τα *Πύθια* της Θεσσαλονίκης αναφέρονται επίσης σε μια επιγραφή από τα Μέγαρα: IG VII, 49 (2ο αι. μ.Χ.).

105. Και οι δύο επιγραφές παρουσιάζονται, σχολιάζονται και συμπληρώνονται από τον Νίγδελι. Νίγδελις, *ό.π.*, σσ. 81-91.

106. Touratsoglou, *ό.π.*, σ. 309· IG X₂, 1, 199· Νίγδελις, *ό.π.*, σσ. 88-89. Το προσωνύμιο *Καβείρεια* συναντάται επίσης υπό τη διακυβέρνηση του Γορδιανού ΙΙΙ και του Φίλιππου Άραβα σε τοπικά νομίσματα. Touratsoglou, *αυτ.*, Γορδιανός ΙΙΙ. αρ. 94, 115, 187, Φίλιππος αρ. 47. Κατά την περίοδο της διακυβέρνησης από τον αυτοκράτορα Τραϊανό Δέκιο (249-251 μ.Χ.) κόπηκαν στη Θεσσαλονίκη νομίσματα με αγωνιστικά θέματα. Δεν αναφέρονται οι ονομασίες των αγώνων, αλλά η παράσταση των Καβείρων με έπαθλα (τρίποδες πάνω στους οποίους υπάρχουν μήλα) τους συσχετίζει με τα *Πύθια Καβείρεια*. Touratsoglou, *αυτ.*, Τραϊανός Δέκιος αρ. 8.

107. Touratsoglou, *ό.π.*, Γορδιανός αρ. 96, 103.

108. *Ο.π.*, αρ. 109.

λαν στους Γότθους το 254 μ.Χ., της απένειμαν τη δεύτερη *νεωκορία* και το δικαίωμα να τελούν εκτός των *Πυθίων* και το δεύτερο ιερό αγώνα αυτόν των *Ακτίων Πυθίων*. Οι αγώνες αυτοί θα πρέπει να ήταν μάλλον *πεντετηρικοί* και να τελέσθηκαν για πρώτη φορά το 255 μ.Χ.¹⁰⁹. Την περίοδο λοιπόν αυτή εκδόθηκαν στη Θεσσαλονίκη νομίσματα που έφεραν τον τίτλο *Ἀκτια Πύθια*¹¹⁰.

Εκτός από τις επιγραφές και τα νομίσματα που συνιστούν τις κύριες πηγές πληροφόρησης για τους αγώνες των *Πυθίων*, ενδιαφέρον παρουσιάζει ψηφιδωτό δάπεδο (που χρονολογείται μετά τα μέσα του 3ου αι. μ.Χ.), επί της συμβολής των οδών Εγνατίας και Αντιγονιδών στο οποίο εικονίζονται δύο στεφάνια με εγγεγραμμένη τη λέξη *Πύθια* και παράσταση αγωνιστικού τεθρίππου¹¹¹.

Εκτός των *Πυθίων* μια αγωνιστική επιγραφή ιδιαίτερα πλούσια σε πληροφορίες αναφέρει επιτάφιους αγώνες προς τιμή του αυτοκράτορα Βαλεριανού το 253-260 μ.Χ.¹¹². Εδώ αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι η κατηγορία των *παίδων* αγωνίστηκε στην *πάλη* και στο *παγκράτιο*, ενώ οι κατηγορίες των *αγενείων* και των *ανδρών* στην *πάλη*. Αναφέρονται, επίσης, τα ονόματα των νικητών ανά κατηγορία.

Η άποψη ότι στην πόλη τελούνταν και οι αγώνες των *Μεγάλων Πανελληνίων*¹¹³ προς τιμή του θεοποιημένου Αδριανού δεν φαίνεται να ευσταθεί και πιθανότατα είναι προϊόν σύγχυσης¹¹⁴. Αγώνες γινόταν επίσης προς τιμή του θεού Φούλβου πιθανότατα γιου του Μ. Αυρήλιου που πέθανε σε ηλικία τεσσάρων ετών και θεοποιήθηκε¹¹⁵. Αγώνες διοργανώνονταν και προς τιμήν του Αντινίου, στενού φίλου του αυτοκράτορα Αδριανού, με την επωνυμία *Αντινόεια*¹¹⁶. Οι δύο τελευταίοι αγώνες είχαν επιτάφιο χαρακτήρα, γιατί γινόταν προς τιμή των νεκρών και οι νικητές επιβραβεύονταν με χρηματικά έπαθλα (*χρηματίτες* ή *θεματικοί* αγώνες)¹¹⁷.

109. Νίγδελς, *ό.π.*, σσ. 87-88.

110. Touratsoglou, *ό.π.*, Βαλεριανός αρ. 3, 25.

111. Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά, *Τα ψηφιδωτά δάπεδα της Θεσσαλονίκης* [Βυζαντινά Μνημεία 9], Θεσσαλονίκη 1998, σ. 70· Νίγδελς, *ό.π.*, σ. 82 σημ. 123.

112. Δήμιτσας, *ό.π.*, σ. 374.

113. IG X₂, 1, 181· Leschhorn, «Griechische Agone», *ό.π.*, σ. 408. Τα *Πανελλήνια* ήταν αγώνες προς τιμή του Πανελλήνιου Δία που καθιέρωσε ο Αδριανός με σκοπό την αναγέννηση της πανελλήνιας εθνικής ιδέας. Α. Σ. Βρεττός, *Λεξικό τελετών, εορτών και αγώνων των αρχαίων Ελλήνων*, Αθήνα 1999, λ. «Πανελλήνια», σ. 577.

114. Κατά τον Νίγδελς στην προαναφερόμενη επιγραφή που χρησιμοποιείται ως βασική πηγή για την τεκμηρίωση της ύπαρξης των *Πανελληνίων* στη Θεσσαλονίκη αναφέρονται τα *Πανελλήνια* της Αττικής και όχι αυτά της Θεσσαλονίκης. Νίγδελς, *ό.π.*, σ. 83.

115. L. Robert, «Le Dieu Fulvus à Thessalonique», *Hellenica* 2 (1946) 37-42 (στο εξής: «Le Dieu Fulvus»).

116. IG X₂, 1, 35.

117. IG X₂, 1, 262. Επίσης αρ. 153-170, 236 και Robert, «Le Dieu Fulvus», *ό.π.*, 37.

Φίλιπποι. Σε επιγραφή των Φιλίππων¹¹⁸ συναντούμε τον Κόιντο Φλάβιο Ερμαδίωνα αγωνοθέτη των *Μεγάλων Ασκληπιείων*, τα οποία οργανώνονταν από τους θρησκευτές του Σεράπιδος, γεγονός που μπορεί να ενισχύσει την άποψη για ταύτιση του Σεράπιδος με τον Ασκληπιό. Τα *Ασκληπιεία* των Φιλίππων πιθανότατα ήταν ετήσιοι και όχι *πεντετήρικοι* αγώνες, όπως τα *Ασκληπιεία* της Επιδαύρου.

Λητή. Σε ένα διάταγμα της Λητής του 119 π.Χ. αναφέρεται η θεσμοθέτηση ετήσιων ιππικών αγώνων προς τιμήν του ταμιά των Ρωμαίων Μάρκου Άννιου Ποπλίου και η τέλεσή τους την ημέρα που διοργανώνονταν και άλλοι αγώνες προς τιμήν των ευεργετών της πόλης¹¹⁹.

Σίρις. Η Σίρις κατά τους αυτοκρατορικούς χρόνους ήταν μία θέση που διετέλεσε ρωμαϊκός σταθμός με την επωνυμία *Sarxa* ή *Sarra*. Η πόλη κατά τη ρωμαϊκή εποχή διέθετε γυμνάσιο, υπάρχουν δε ενδείξεις ότι ο Τιβέριος Κλαύδιος Φλαουιανός Λυσίμαχος, ο οποίος ήταν γιος του γυμνασίουαρχου της πόλεως Τιβέριου Κλαύδιου Διογένη, ήταν αρχιερέας και αγωνοθέτης. Ο αρχιερέας-αγωνοθέτης επέδειξε πλούσια δραστηριότητα και στα πλαίσια της αυτοκρατορικής λατρείας διοργάνωσε ευκαιριακούς αγώνες με την επωνυμία *Σεβαστά*¹²⁰.

Συμπεράσματα

Από την επεξεργασία του επιγραφικού και νομισματικού υλικού της Θράκης προκύπτουν τα εξής συμπεράσματα:

1. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ο ελληνικός αυτός θεσμός των αθλητικών αγώνων μεταλαμπαδεύτηκε και ρίζωσε στη μακεδονική γη μακριά από τα μεγάλα κέντρα του νότιου ελλαδικού χώρου. Ο μακεδονικός ελληνισμός χωρίς αμφιβολία μέσα από τις αθλητικές αυτές γιορτές πρόβαλλε την εθνική του ταυτότητα και τον ελληνικό του πολιτισμό.

2. Μέχρι και το τέλος των ελληνιστικών χρόνων τελούνταν αγώνες προς τιμήν θεών κυρίως του Δία (*Ολύμπια* του Δίου, *Βασίλεια*), της Άρτεμης (*Αμφίπολη*) και ηρώων, όπως του Ηρακλή (*Ηράκλεια* Θάσου).

3. Κατά τους αυτοκρατορικούς χρόνους συναντούμε τρεις διαφορετικές κατηγορίες αγώνων:

- Αγώνες προς τιμήν θεών του ελληνικού δωδεκάθεου. Τιμώμενος θεός ήταν ο Δίας προς τιμήν του οποίου συνεχίζουν να τελούνται *Ολύμπια* στη Βέροια και ο Απόλλων προς τιμήν του οποίου οργανώνονταν τα *Πύθια* στη Θεσσαλονίκη.

118. P. Lemerle, «Inscriptions Latines et Grecques de Philippes», *Bulletin de Correspondance Hellénique* 59 (1935) 140 κ.ε., αρ. 40-41.

119. Syll³ 700· Δήμιτσας, *ό.π.*, σ. 68, αρ. 675.

120. Δήμιτσας, *ό.π.*, αρ. 812.

- Αγώνες προς τιμήν άλλων θεών. Θεοί στους οποίους αφιερώνονταν αγώνες επίσης ήταν ο Ασκληπιός και ο Κάβειρος.
- Αγώνες προς τιμήν Ρωμαίων αυτοκρατόρων. Η Βέρροια και η Θεσσαλονίκη οργάνωναν αγώνες κυρίως προς τιμήν των αυτοκρατόρων που απένειμαν στις πόλεις το δικαίωμα της *νεωκορίας*. Η σύνδεση της αυτοκρατορικής λατρείας και των αγώνων είναι ολοφάνερη μέσα από τις αγωνιστικές παραστάσεις των νομισμάτων. Οι αγώνες αυτοί ήταν ευκαιριακοί και είχαν περιορισμένη διάρκεια ζωής. Η ίδρυση των συγκεκριμένων αγώνων ήταν αποτέλεσμα τόσο της πολιτικής των Ρωμαίων αυτοκρατόρων όσο και των επιδιώξεων των αρχών των πόλεων. Έτσι οι αυτοκράτορες έδιναν το προνόμιο της ίδρυσης αγώνων ταυτόχρονα με το δικαίωμα της *νεωκορίας* σε μια πόλη, ως ανταμοιβή για την πίστη της και την υποστήριξή της σε πολέμους ή εμφύλιες συρράξεις.
- Στη Βέρροια τελούνταν αγώνες με την επωνυμία *Αλεξάνδρεια* κατά τον 3ο αι. μ.Χ., γεγονός που αποδεικνύει ότι η μνήμη και η λατρεία του Μ. Αλεξάνδρου παρέμεινε ζωντανή μέχρι αυτή την περίοδο. Η περίπτωση οι αγώνες αυτοί να ήταν στενά συνδεδεμένοι με την αυτοκρατορική λατρεία δεν φαίνεται τόσο πιθανή.

SUMMARY

Evangelos Albanidis – Athanasios Anastasiou – Konstantinos Schoinas – John Mouratidis, *Athletic Games in Ancient Macedonia*.

The aim of this study is to collect and process data concerning the origin and development of Games in ancient Macedonia through the end of Imperial times. Literary evidence, coins and inscriptions were used as primary sources. During pre-Christian times, Games were held in honour of gods, mostly Zeus (*Olympia* of Dion, *Basilia*), Artemis (Amphipolis) and deities, such as Hercules (*Heraclia* of Thassos). During Imperial times, Games were held in honour of gods and deities. God of honour was Zeus, in whose honour *Olympia* were still held, in Beroia, and Apollo, in whose honour the *Pythia* were held in Thessalonica. Macedonian cities, during the Imperial era, mainly organised Games to honor Roman emperors; emperors honored by means of Games were Heliogabalus, Philippus the Arab and mainly Gordianus III. In most cases they added to already existent Games the name of the honored emperor, or changed the names of Games to satisfy the emperors themselves. Of course, these Games were either occasional or of a limited lifetime. The establishment of these Games was the result of both the Roman emperors' policy and the local authorities' aspirations.